

REGIONALNO SREČANJE
DNEVOV EVROP. KULT. DEDIŠČINE IN TEDNA KULT.
DEDIŠČINE
ZAKAJ IN KAKO OHRANITI DRAGOCENA
ROKODELSKA ZNANJA IN VEŠČINE

Jelka Pšajd, etnologinja
Pomurski muzej Murska
Sobota

Pokrajinski muzej Ptuj –
Ormož, 21. 3. 2023

VSEBINA

- ❖ Pojmi rokodelstvo, domača in umetnostna obrt, domača dejavnost, obrt
- ❖ Kratka predstavitev ogroženih rokodelskih veščin
- ❖ Zakaj ohraniti rokodelske veščine
- ❖ Primeri dobrih praks v preteklosti

POJMI

ROKODELSTVO: sopomenka za domačo obrt; danes se pojem spet uporablja za obrtne dejavnosti, ki izvirajo iz dediščine

DOMAČA IN UMETNA (danes UMETNOSTNA) OBRT: ponovitev dediščine rokodelstva, raznovrstna sodobna unikatna in maloserijska dejavnost; vrsta gospod. dejavnosti, ki jih nosilci opravljajo sami, v družini ali s sodelovanjem v svojem bivalnem okolju ali posebnih delovnih prostorih

DOMAČA DEJAVNOST/DELAVNOST: gospodarske dejavnosti na podeželju, pri katerih si kmet ali kdo drug sam s svojo družino izdelava potrebne predmete in opremo, to ni delo za plačilo, kar naj bi veljalo za domačo obrt

OBRT: izdelovalna, predelovalna ali storitvena gospod. dejavnost, ki jo sestavljajo obrtne panoge, nosilci so strokovno usposobljeni posamezniki (mojstri), s pomočniki in vajenci; delo je ročno, s sodobnimi orodji in stroji

Rokodelstvo
Domača in umetnostna obrt
Domača dejavnost
Obrt

Rokodelstvo
Domača in umetnostna obrt
Domača dejavnost
Obrt

Rokodelstvo
Domača in umetnostna obrt
Domača dejavnost
Obrt

IZGINJAJOČE ROKODELSKE VEŠČINE

IZDELOVANJE POROČNEGA OKRASJA KOVINSKIMI MODELI

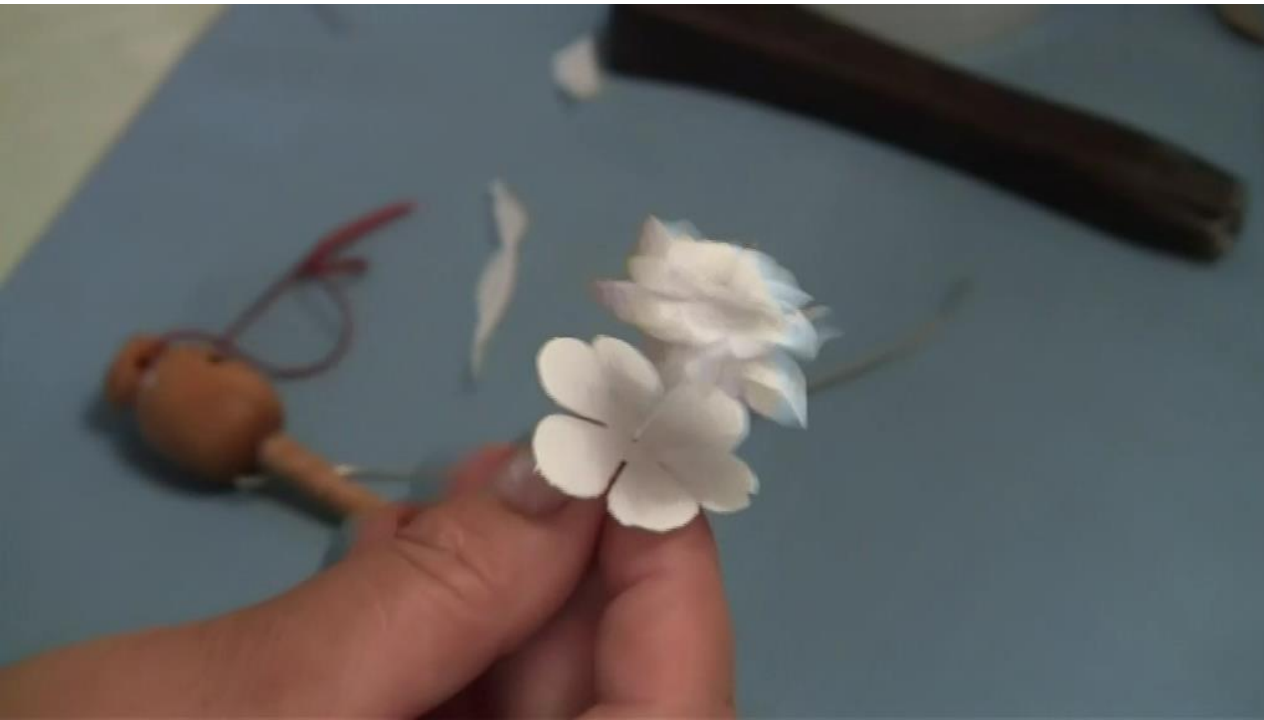

Milena Zelenik Fridl, Ločki Vrh, 2015

IZDELOVANJE POROČNEGA OKRASJA S KOVINSKIMI MODELI

Milena Zelenik Fridl, Ločki Vrh, 2015

Gančki majoš, *korona*, Gančani 2015

IZDELOVANJE ROŽ IZ KREP PAPIRJA

Delavnica, Monošter 2022

PLETENJE IZ LIČJA

Olga Ropoša, Gomilica, 2012

PLETENJE IZ LIČJA

Ilonka Braunstein, Gornji Senik, sedemdeseta ali osemdeseta leta 20. stol.

PLETENJE IZ PLASTIČNIH TRAKOV ZA PALETE

Pletenje tekarja, Ana Ülen, Murski Črnci, 2010

PISKROVEZEC

Srečko Košar, Vintarovci, 2011

IZDELOVANJE LESENIH GRABELJ

Anton Vogrinc, Grliče, 2011

CEPANJE ŠINTLOV

Franc Založnik, Hudi Kot, 2010

CEPANJE TONALITNEGA KAMNA

Josipdol, prikaz ročnega sekanja kamna, 2012

OKRAŠEVANJE VELIKONOČNIH JAJC S SVETOPISEMSKIM MOTIVOM

Olga Antič, Križevci pri Ljutomeru, 2013

OKRAŠEVANJE
VELIKONOČNIH JAJC
S SPOLNIM MOTIVOM

Herman Rajsar, Grad, 2007

LONČARSTVO

Štefan Zelko, Lemerje, 2016

| ZAKAJ OHRANITI ROKODELSKE
| VEŠČINE?

KIČ

serijska industrijska izdelava

blago je vir dobička

nadomestek za umetnostno kulturo,
pomanjkanje umetnosti

bleščeč videz cenenih izdelkov

odsotnost kvalitete, gre za kvantiteto izdelka

za potrebe trga se razvije tudi ročna
proizvodnja kiča, ki pa je vedno tudi serijska
in šablonska

kič ne zahteva aktivnega sodelovanja
posameznika/izdelovalca ali
občinstva/gledalca/kupca

kičasti izdelki so narejeni za široko občinstvo
z osvojenimi vzorci sentimentalnih motivov (iz
nacionalne zgodovine, religiozne, lovske ...)

KAJ DA ROKODELSKEMU IZDELKU (UMETNOSTNO) VREDNOST?

ročno delo – dolgotrajnejši postopek

naravni materiali

zahtevnost dela (potrpežljivost, estetika, dolgotrajnost)

izvirnost, drugačnost, enkratnost

upoštevajoč in izhajajoč iz lokalnih posebnosti, tradicije

izhajajoč iz posameznika, iz sebe, ne pa slediti potrebam množice (drugo je izdelek za trg, za preživetje/eksistenco, ki jih je potrebno ločiti od kvalitetnih/umetnostnih)

odsev realnosti, brez sentimentalnosti

črpati iz tradicije, vendar se znati prilagajati sodobnosti – po meri cloveka in njegovih potreb

uporabnost predmeta/izdelka, ne samo praholovec

Rokodelstvo

Domača in umetnostna obrt

Domača dejavnost

Obrt

Spominek

Kič

Rokodelski izdelek

LJUDSKA UMETNOST

v vsakdanji rabi naziv označuje največkrat preprosto, manj kakovostno ali kar kmečko umetnost – likovna umetnost na kmetijah oziroma na podeželju avtor velikokrat ni znan

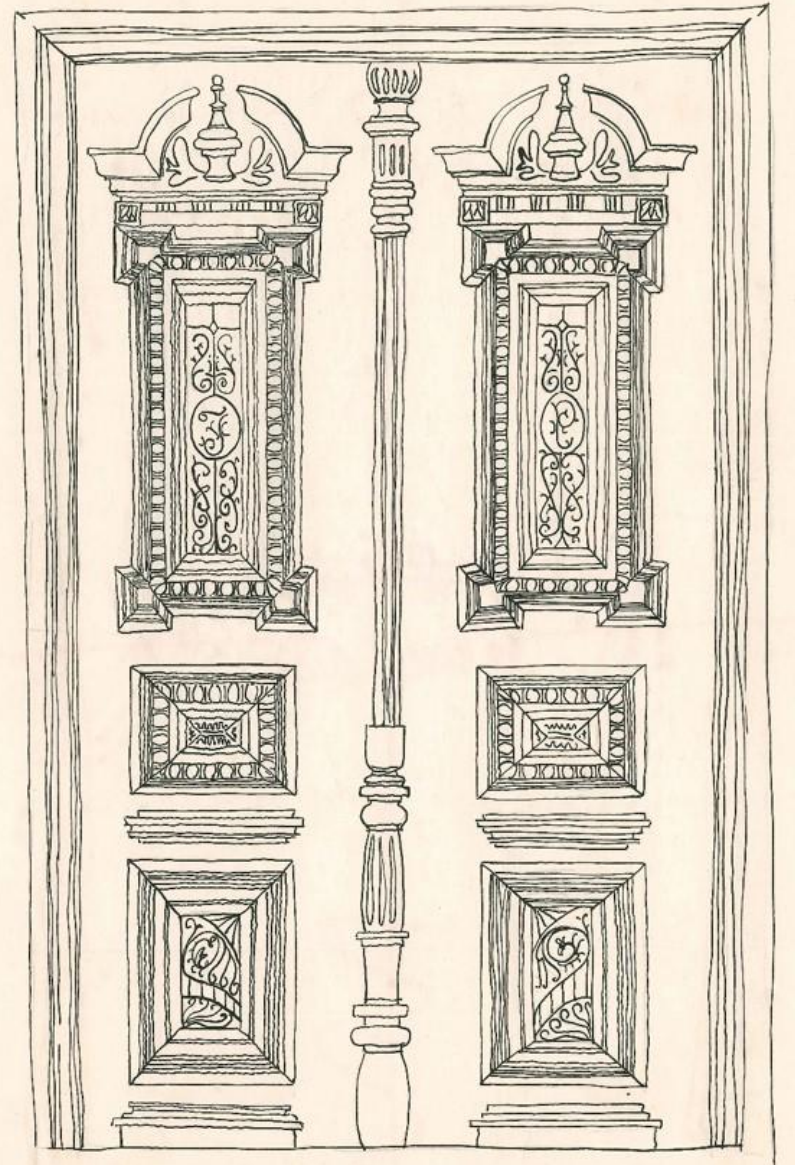
Likovno oblikovanje na zunanjščinah (npr. portali, vrata, okna, prezračevalne line, fasadni členi in slikarije, poslikane panjske končnice, lesena plastika na pročeljih hip, samostojna znamenja, vodnjaki, votivne podobe, nagrobniki ...)

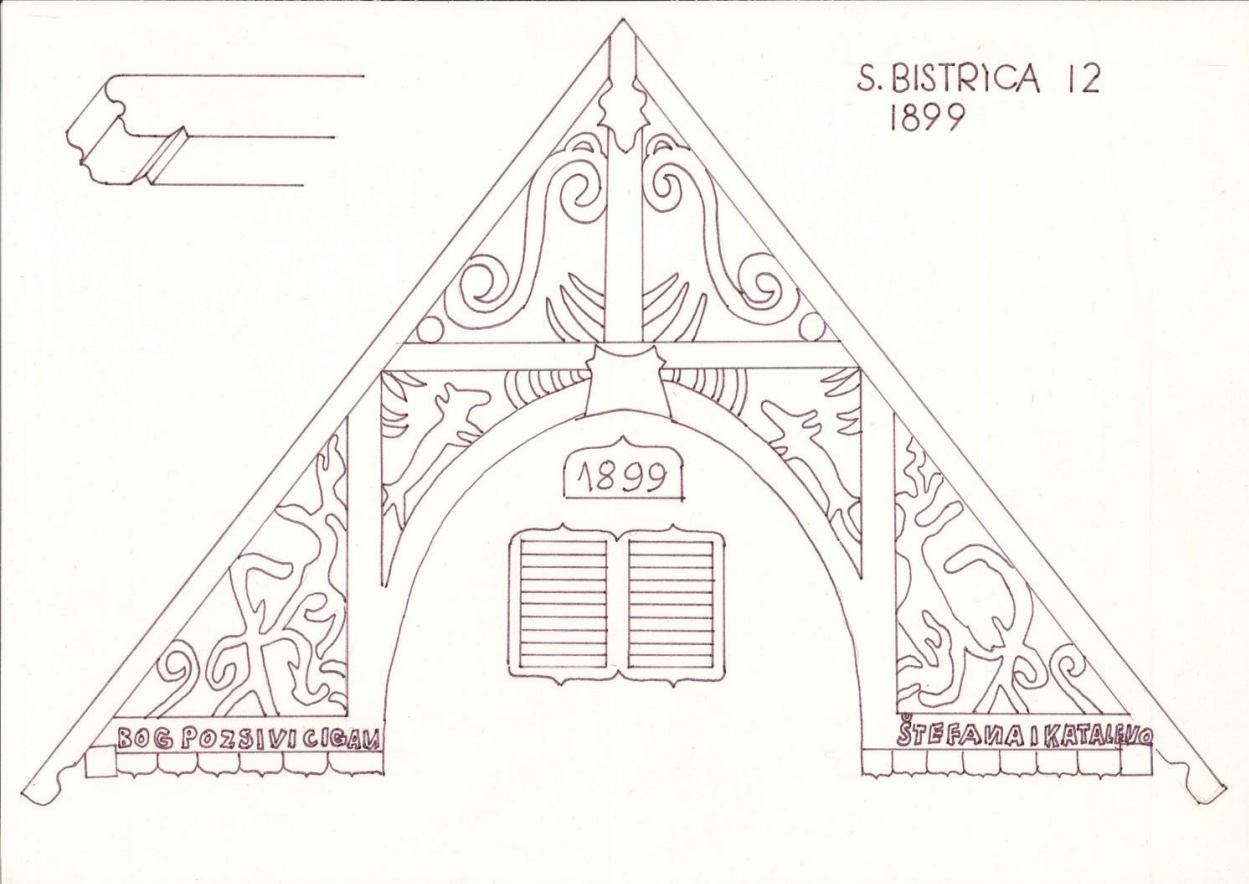
Likovno oblikovanje v bivalnih notranjščinah (štropi, peči in pečnice, svetila, skrinje, pohištvo, posodje, razpela, hišni oltarčki, slike na steklu ...)

Likovno oblikovanje pri delu (orodja in delovne naprave, kolovrati ...)

Likovno oblikovanje za osebno rabo (kosi oblačil, nakit, pipe, glavniki, jedilni pribor, čutare, igrače ...)

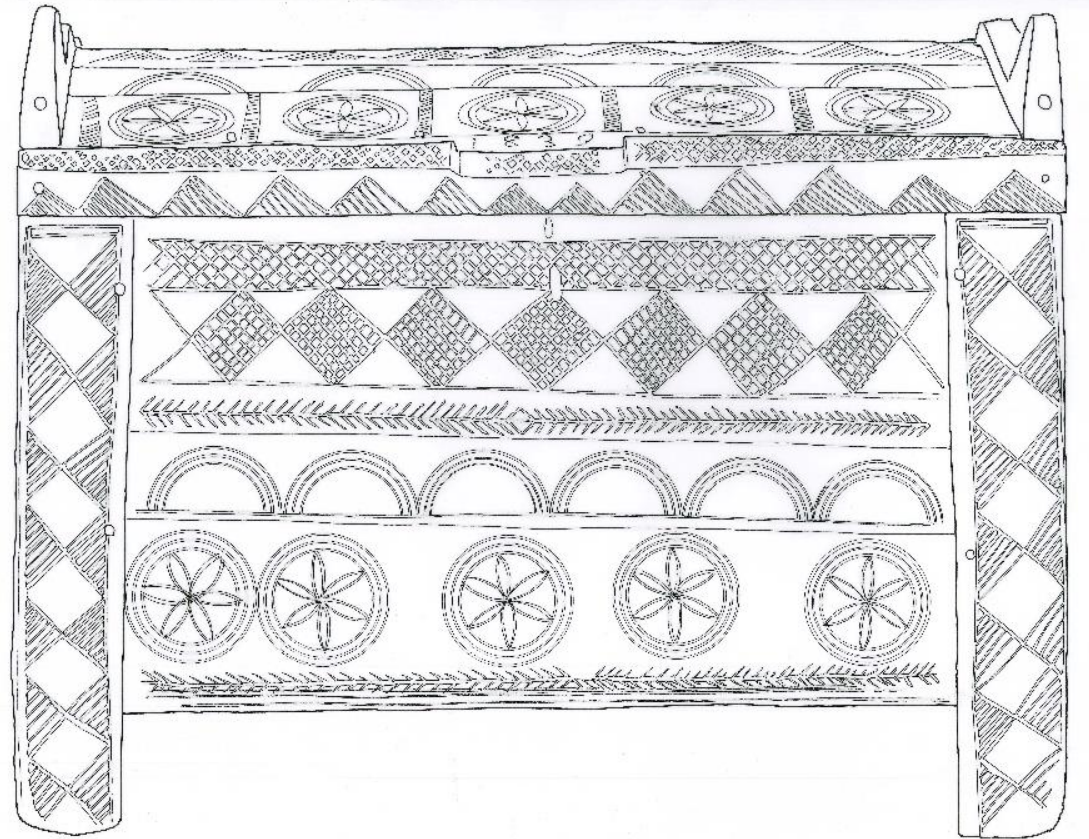
Likovno oblikovanje za praznične in posebne priložnosti (tkanine, pisanice, jaslice, poročne sani, modeli za maslo, glasbila, maske ...)

BOG POSZIVI CIGAN ŠTEFANA I KATALENO

PRIMERI DOBRIH PRAKS

SECESIJA

Secesija velja za enega **najbolj izvirnih in svežih slogov v zgodovini umetnosti**.

Celostna umetnina kot taka, naj bi bila neločljivo povezana tako z življenjem svojega avtorja kot z družbenozgodovinskim kontekstom, v katerem nastaja.

Umetnostni slog se najbolj razbohoti med leti 1890 in 1914 na področju likovnih umetnosti, arhitekture, **oblikovanja in umetne obrti**.

Istočasna uporaba tradicionalnih in novih materialov, pogostoma v **izvirnih kombinacijah** in z novimi načini gradnje.

Popolno upoštevanje skladnosti med strukturo, prostorom in namembnostjo.

Dekoracije sledečih vrst:

- a) posnemanje naravnih oblik, predvsem živalskih in rastlinskih, ki pogostoma prehajajo v abstraktne oblike,
- b) **uporaba motivov** klasičnih, srednjeveških ali **starinskih obrti**.

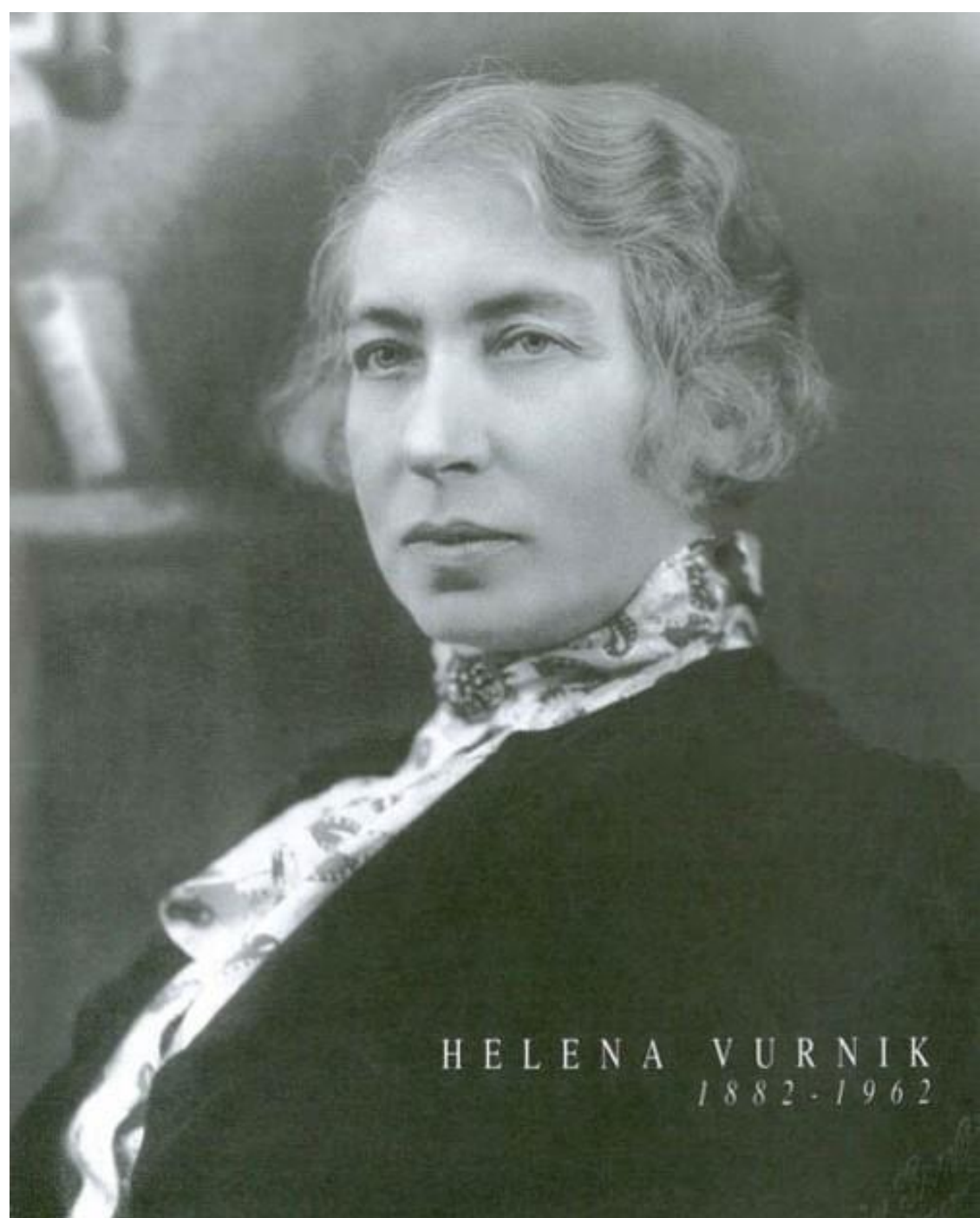

HELENA (KOTTLER) VURNIK 1882–1962

Vurnik Helena r. Kottler, slikarka in dekoraterka, rojena 26. sept. 1882 na Dunaju, umre 4. apr. 1962 v Radovljici. Nov. 1913 se je por. z arh. Ivanom Vurnikom, 1915 sta se preselila v mozevo r. hišo v Radovljico, febr. 1919 v Lj.

Risala je vinjete, številne ovitke.

Paramentika – predlog, vzorcev, osnutkov za umetno vezenje, za liturg. oblačila (izdelovale sol. sestre v Mb), zastave, cerkv. bandera, obdelava kovin (okras zvonov v Trnovem, na liturg. posodju), emajlirani okraski na tabernakljih, monštrancah je zlasti po 1923 zelo veliko. Z možem je delala ornat škofa Jegliča; izveden je v nar. barvah in prepreden z zlatimi nitmi (na medn. razst. 1938 v Berlinu prejela diplomu in plaketo).

HELENA VURNIK
1882-1962

HELENA (KOTTLER) VURNIK 1882–1962

Izjemen poudarek na dekorativnosti

Velikopotezna dekoraterka

Umetnoobrtni izdelki

Uporabnost/uporabni izdelki/cerkveni – sakralni izdelki

Potrjevanje slovenske identitete, navdihnjena v ljudskem izročilu

Za predico je bila model Franja Dežman, ženska z avbo; študija za alegorijo bančnega poslovanja s sejalcem in žanjico – vlagaj, da boš žel

Stilizacija oblik in razkošnost geometrijskih vzorcev v močnih in zelo osebnih barvnih kombinacijah na obstoječi poslikavi pomeni nadaljevanje secesijske dekoracijske kulture v elegantno različico art decoja

PLEČNIKOVA VELIČINA - LONČARSTVO

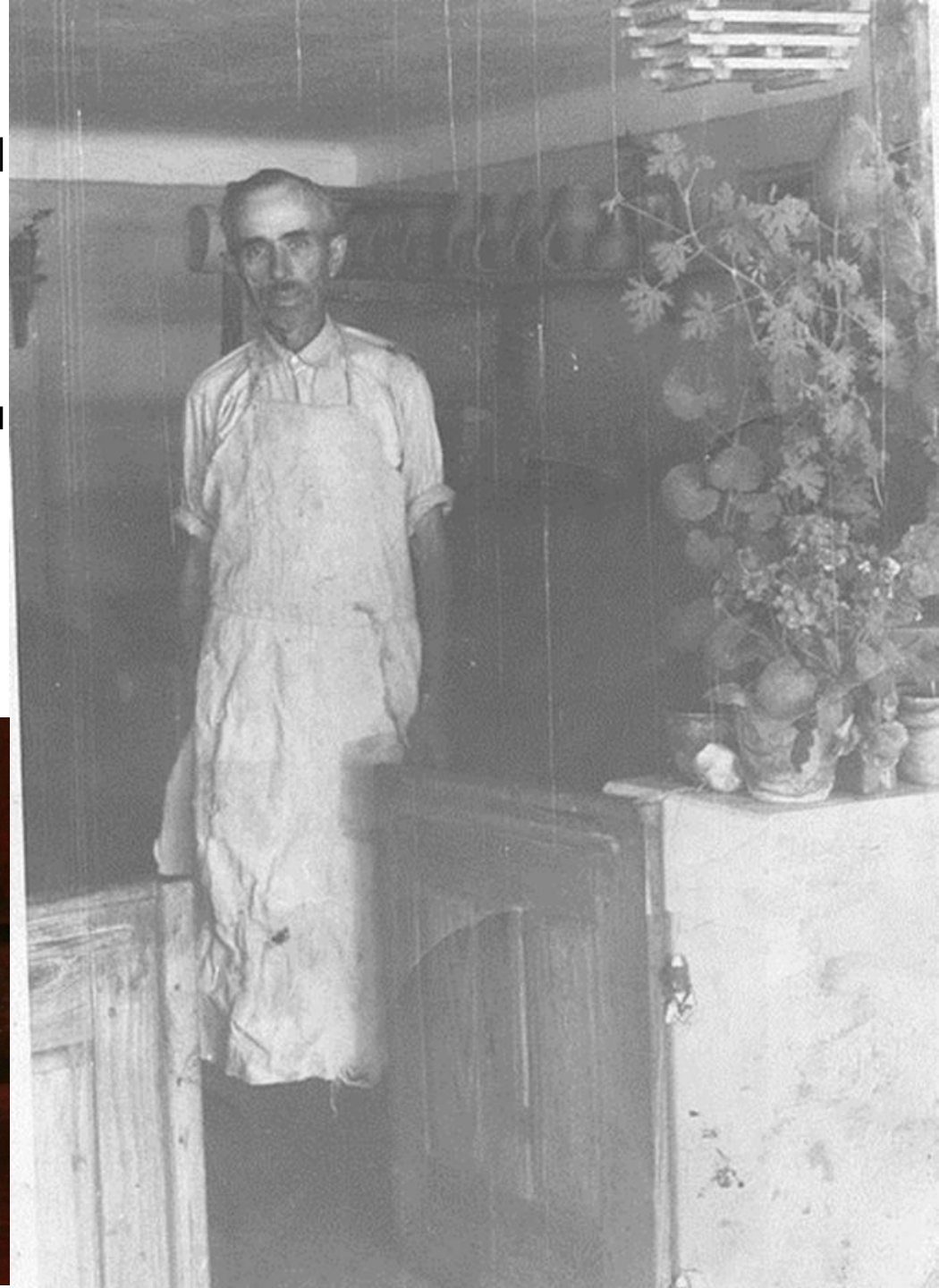
k sodelovanju je pritegnil in
želel imeti domače lončarje
in rokodelce

ni podiral starega ("kar so
stari dobrega in
kvalitetnega naredili, ne
podiram"); staro cerkev je v
celoti vključil v kompozicijo
-staro ladjo uporabil za
predverje novi cerkvi -
element kmečke stavbne
dediščine - trnac

KROŽNIKE JE IZDELAL BOGOJANSKI LONČAR MARTIN ROŽMAN

Na fotografiji je lončar Martin Rožman (1896–1976) v svoji delavnici pri izdelovanju lonca. Posneto pred 1963. Martin je izdelal krožnike, ki krasijo strop bogojanske cerkve po naročilu arhitekta Jožeta Plečnika.

FERKO
BAJLEC

JOŽE PLEČNIK

Spajanje
profane in
sakralne
umetnosti
primer dobre
prakse iz
preteklosti

SO PLEČNIKOVE PREDLOGE SKIC VPLIVALE NA TO, DA SO ČRNO ŽGANE AMFORE POSTALE ODLIČNO PRODAJNO BLAGO TRGOVSKEGA LJUBLJANSKEGA PODJETJA DOM?

- Vaze so Plečnikove
- Amfore se niso delale pred letom 1960, po Plečniku so se delale
- Stari Freyer je prevzemal izdelke, ni imel skic
- Robert Freyer je risal med leti 1950–1970 skice za lončevino
- Plečnik – R. Freyer (lectar, lectarija) – po vojni nacionalizacija lectarije – nastanek Doma – Freyer se zaposli kot glavni referent za izdelke domačo in umetnostno obrti – poznal je Plečnikovo delo v Bogojni – terensko delo, stik z lončarji – naročila, potrebe trga – Dom množično prodaja amfore in lončevino v Jugoslavijo, Ameriko
- opomba: prej ni bilo potreb po okrasnih vazah, lončarji so delali uporabno lončevino (posodo, igrace)

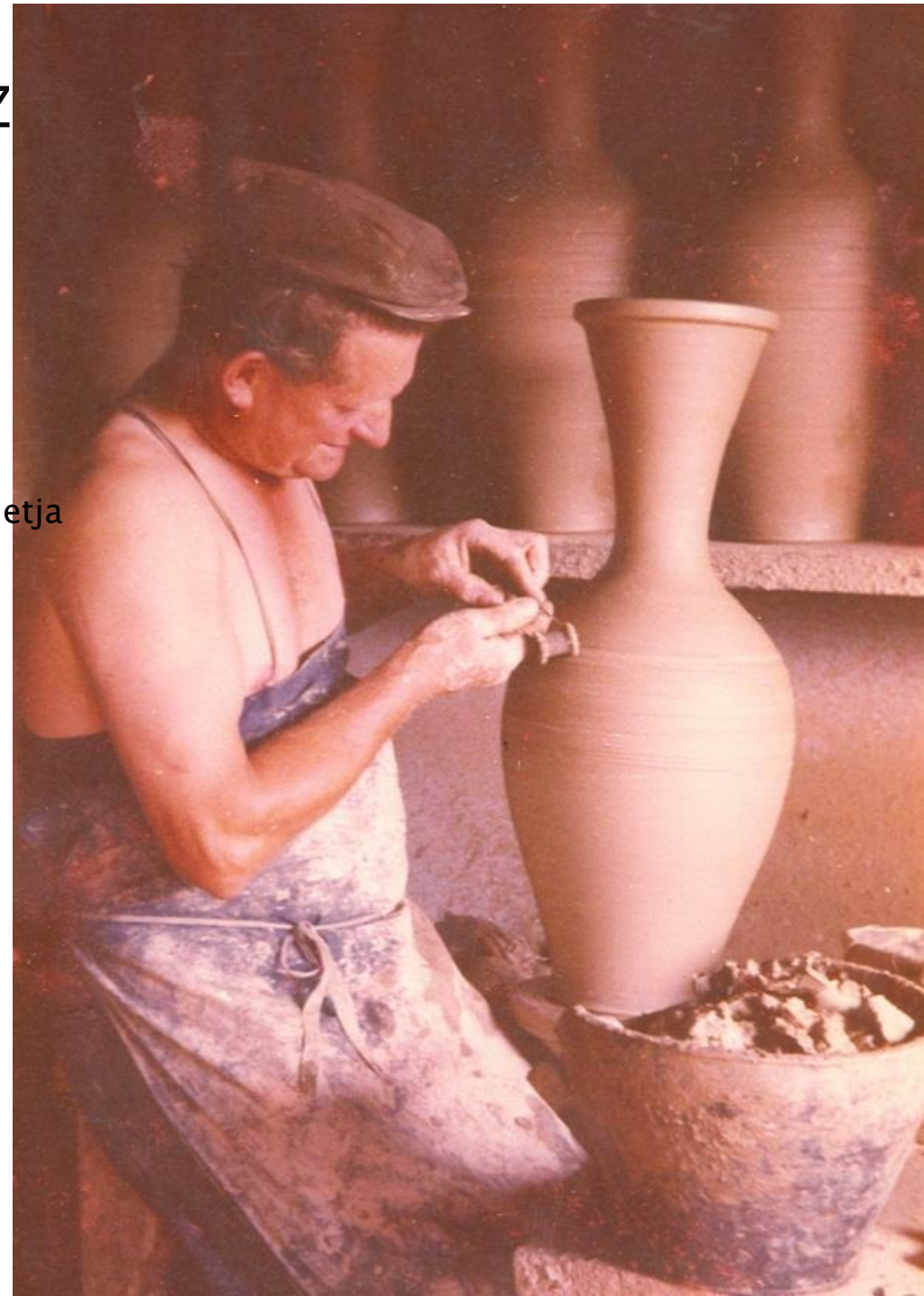
Franc Bauman, Tešanovci, sedemdeseta (?) leta 20. stol.

MNOŽIČNO IZDELOVANJE AMFOR/ČRNO ŽGANIH VAZ Z

Filovski lončarji, sedemdeseta leta 20. stoletja

ADOLF HAŠAJ (1941–1993), KUZMA
LONČARSTVO

Adolf Hašaj je
združeval sproščeno,
neobremenjeno
(ljudsko) umetnost,
rokodelstvo in
lončarsko
tradicionalno in
sodobno/aktualno
znanje zaradi
katerega je bil
poseben in drugačen.

Od drugih lončarjev, ki jih je srečeval na sejmi, se je razlikoval zaradi svoje bele glazure, ki jo je dobival iz Avstrije, in poslikanih barvnih cvetličnih motivov. Čeprav je pred prihodom na Gradiščansko delal tako, kot je videl pri očetu (rjava, zelena glazura, črno žgane posode), se je po pridobljenem znanju usmeril v uporabo bele glazure in cvetlično poslikavo na oziroma v glazuro.

Poslikava s cvetlično ornamentiko je vpliv nekajletnega dela na Gradiščanskem, vendar je v njegovih specifičnih, prepoznavnih cvetlicah mogoče čutiti njega samega, njegovo svobodno umetniško dušo.

Prav zaradi svoje drugačnosti (bela glazura, izdelki s spolnimi motivi) – znal se je in hotel odmakniti od tradicije krašenja (še vedno pa je delal na ročnem vretenu – tehnika dela ostane ista), je bil prepoznaven in je svoje izdelke tudi zelo dobro prodajal – bilo je več povpraševanja in naročil, kot pa jih je bil zmožen izdelati

Ni stremel za serijsko proizvodnjo, njegova *düša* je bila umetniška.

Imel je smisel za humor, ko je med rokami v popoldanskem nedeljskem dnevu sedel v senci in ročno oblikoval žabe in jih polagal v pivske vrče, da so se pivci ustrašili, ko so popili pijačo on na dnu nepričakovano zagledali glazirano zeleno žabo? Ob izdelovanju in reakciji pivca (ko je imel to možnost) se je zabaval.

Pogum, drznost v izdelkih (spolni motivi) in zmožnost odmika od tradicije (ki jo je dobro poznal!) in sproščenost umetniškega (ljudskega) izražanja sta ga naredila za našega, prepoznavnega, drugačnega, uspešnega goriškega/prekmurskega/pomurskega/slovenskega lončarja.

Biti drzen in pogumen v izdelavi lončarskih izdelkov in iskati drugačnost v svojih izdelkih, ki naj bodo kvalitetni in uporabni: svojevrstna motivika, oblika, funkcija ... izdelka

Za današnji čas je Hašaj zastarel, ni več sodoben. Njegovo sodobnost vidim v zgoraj navedenem.

ČRNO ŽGANJE/REDUKCIJSKO ŽGANJE

Črno posodo in črno žganje **REDUKCIJSKO ŽGANJE** so poznali tudi drugod po Sloveniji, to je star način žganja; žganje *čarne posode* na primer na Goriškem. Posodo za črno žganje so pred zlaganjem v peč z mokro laneno krpo, potem pa še s suho, z roko drgnili, *glancali*, da je postala gladka. Na začetku žganja so zaprli vhod peči z opeko in ga zamazali z mešanico blata in plev. Ko je lončar ocenil, da je v peči temperatura dovolj visoka (skozi *sopije* je porinil smolnato trsko, ki se je ob primerno razžarjeni posodi hitro vžgala), je začel nepropustno zapirati še ostale odprtine. Najprej so zaprli stranjske *sopije* in jih zamazali z mešanico blata in plev. Potem so zazidali kurišče (z mešanico blata in plev ter opeko) do polovice, zmetali v peč smolnat borov štor, *smolenje*, ter zazidali in zamazali še drugo polovico. Na koncu je lončar zaprl še gornjo *sopijo*, ko je ocenil, da je v peči prava koncentracija. Pri zapiranju in mazanju odprtin v peči z mešanico blata in plev je bila pomembna hitrost, zato je lončarju pomagalo več ljudi, ki so pazili, da ni preveč dima uhajalo iz peči. *Smolenje* je v procesu žganja sprožilo redukcijo v peči; najprej se je porabil kisik v nepredušno zaprti peči. Ko ga je zmanjkalo, je *smolenje* za žganje porabilo še kisik iz železovega oksida, ki se nahaja v glini – posodi, zaradi česar je posoda postala črna (z oksidacijo bi zopet postala opečnate barve). Lončarji so s črnim žganjem zmanjšali propustnost enkrat žgane neglazirane posode. Pri redukcijskem žganju dobi posoda namesto opečnate barve grafitno sivi ali črni sijaj. V črno žganih vrčih in puत्रah je tako voda ostala dlje časa sveža in pitna zaradi primerne propustnosti redukcijsko žganega izdelka. V redukcijski atmosferi ostane posoda v peči od 12 do 16 ur.

Najbolj znano je bilo črno žganje v Filovcih, kjer je črno žgalo največ lončarjev. Črna posoda se je tu tudi najdlje ohranila, in to predvsem zaradi trgovskega podjetja Dom, ki je za potrebe trga naročevalo množično izdelavo črno žgane okrasne posode.

Lončar Jožef Ivanič jemlje iz peči črno žgano posodo (okrog 1965. leta)

Zapiranje peči za redukcijsko
žganje, Grad, 2011, lončar
Šalomon

Izdelki akademske kiparke Dragice Čadež Lapajne
v lončarski peči, redukcijsko žganje, na delavnici
pri Gradu, 2011

Štefan Zelko

Rog za glasnost, 2016

keramika, zvrtna na lončarskem vretenu, črno žganje,
22,5 x 36 x 31 cm

Štefan Zelko (1964, Murska Sobota) / stefanzelko@gmail.com / lončar

Je eden najboljših slovenskih tradicionalnih lončarjev, ki je bil uvrščen na UNESCOV seznam kot živa kulturna dediščina. Pripravlja številne izobraževalne delavnice in raziskovalne tabore po Sloveniji. Sodeluje z različnimi osnovnimi in srednjimi šolami, muzeji ter društvi. Član DKL.

IZDELOVANJE ROZ IZ KREP PAPIR I A

ROKODELSKI IZDELKI SLOVENSКИH OBLIKOVALCEV, NA TEMELJIH TRADICIJE

ika

ika

Vlada je 16. 2. 2023 sprejela **predlog zakona o ohranjanju in razvoju rokodelstva, katerega namen je ohranjanje in razvoj rokodelskih znanj, spretnosti in veščin ter varstvo kulturne dediščine**. Kot je poudaril gospodarski minister Matjaž Han, so "ujeli zadnji vlak" za ohranitev panoge, saj rokodelska znanja in veščine hitro izginjajo.

»Rokodelstvo je majhen, a vseeno pomemben del našega gospodarstva, pa tudi turizma in slovenske nesnovne kulturne dediščine,« je na novinarski konferenci po seji vlade dejal minister za gospodarstvo, turizem in šport **Matjaž Han**.

Študija, ki jo je ministrstvo pripravilo v sodelovanju s strokovnimi institucijami, podrobno opredeljuje in opisuje 70 različnih rokodelskih panog na Slovenskem.

Zakon uvaja sistemsko rešitev **prenosa rokodelskih znanj, spretnosti in veščin**, ki se uresničuje prek **zaščite rokodelcev oziroma s podeljevanjem naziva vrhunski rokodelec** ter prek zaščite rokodelskih izdelkov oziroma z njihovim certificiranjem.

Ministrstvo bo v sodelovanju s stroko in glavnimi nosilci rokodelske dejavnosti na osnovi zakona pripravilo dveletni program za ohranjanje in razvoj rokodelstva, ki bo med drugim vključeval **konkretne ukrepe, kot so zaščita izdelkov in prenos znanj**, ohranjanje tradicionalnega rokodelstva in njegovo dokumentiranje ter spodbujanje podjetništva na področju rokodelstva.

Zakon bo omogočal tudi dodeljevanje fizičnih spodbud, in sicer med drugim kot financiranje rokodelskih centrov ter dejavnosti Zdusa in Slovenskega etnografskega muzeja na tem področju.

Za izvajanje zakona je letos namenjenih 1,4 milijona evrov, za prihodnje leto pa 1,6 milijona evrov.

KAJ TRENUTNO LAHKO MI STORIMO

Kupujemo tradicionalne kvalitetne slovenske/domače/lokalne rokodelske izdelke

Kupujemo izdelke domačih/mladih oblikovalcev, ustvarjene na temeljih slovenske tradicije

V muzejih video in avdio dokumentiramo izginjajoče veščine: 85 enot posnetega/dokumentiranega materiala

VIDEO DOKUMENTIRANJE ZNANJ, PRAKS, VEŠČIN, ROKODELSTVA V PMMS 2004–2023

Pomurje, Porabje:

okraševanje velikonočnih jajc: 2x, [zdravljenje zvörkov: 2x \(Romi, Goričanci\)](#), čevljarstvo, pletenje košare iz šibja: 2x, pletenje cekra iz ličja, pletenje plastičnega cekra, [piskrovezec](#), peka in kuha različnih jedi in pogač, kruha: 2x, izdelava rož iz krep papirja, s kovinskimi modeli in okrasja za gančki majoš: 3x, lončarstvo (izdelava dveh izdelkov in žganje v peči): 2x, [pletenje vencev iz zelenja/meteka/žingerla](#), [vezenje mašniškega plašča za novomašnika](#), graviranje nagrobnikov, [molitev rožnega venca v prekmurščini](#) s škofom Smejem, klepanje kose, ročna molža: 2x, kovač, kolar, tkalka

46 dokumentiranih veščin

Nepopolno: izdelava klopotca, vezenje, izdelava košare, redukcijsko žganje, plesi na Kobilju, izdelava brezove metle, predenje

Obsotelje, Pohorje in Kozjak, Osrednje Slovenske gorice:

pletenje vencev za cerkv. praznik: 2x, [izdelava šintlov](#), pokrivanje strehe s [šintli](#), izdelovanje grabelj, izdelovanje brezovih metel, [delo v pruhu/kamnolomu](#), pletenje vencev za cerkv. praznike: 2x, klepanje kose, znanje o gozdarstvu/delo v gozdu: 2x, peka in kuha različnih jedi in pogač: 23x, žganjekuha, [ročno kopanje groba](#), ročna košnja v strmini, [strojna izdelava nagrobnikov iz tonalita](#)

39 dokumentiranih veščin